

HORVÁTH SZILVIA

Murray Edelman: Nyelv, szimbólum, politika

Murray Edelman: *A politika szimbolikus valósága*. Fordította Hidas Zoltán. Budapest, 2004, L'Harmattan Kiadó. /Posztmodern politológiák./
(166 oldal, 2100 Ft)

Ha a politika az egyértelmű, kopogós tények világa, ha nem más, mint titkos háttéralkuk keretében történő osztozkodás, ha a fő kérdés maga a döntés, és ha a cselekedetek levezethetők a politikában megnevezett célokból vagy a cselekvők strukturális pozíciójából, egyszerűen, ha már úgy tűnik, hogy minden végérvényes, kész és lezárt, akkor hasznos és elgondolkodtató lehet egy olyan könyv, ami mindezekkel ellentétes pozícióból tekint vizsgálata tárgyára.

A politika szimbolikus valósága Murray Edelman amerikai politológus nagy hatású munkája, de az életműnek csak az első jelentős darabja (további könyvei: *Politics as Symbolic Action: Mass Arousal and Acquiescence*. Chicago: Markham Publishing Company, 1971; *The Political Language of the Helping Professions*. Madison: University of Wisconsin, 1974; *Political Language: Words That Succeed and Policies That Fail*. New York: Academic Press, 1977; *Constructing the Political Spectacle*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1988; *From Art to Politics: How Artistic Creations Shape Political Conceptions*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1995; *The Politics of Misinformation*. Cambridge, UK – New

York: Cambridge University Press, 2001). A kötethez fűzött hús évvel későbbi utószó jelzi Edelman munkásságában a hangsúlyeltolódások irányát; különösen jelentőssé válik a politika fenomenológiai tapasztalata és a nyelv. Az 1964-es műben még érezhetünk bizonyos kettősséget, de ezt magyarázhatja az intellektuális kontextus, amiben létrejött. Szemben azzal a közkeletű elképzeléssel, miszerint a szimbólumok, a szimbolikusság csak egyfajta fátyol, ami elleplezi a nagy politikai valóságot, Edelman számára a szimbolikusság a politika, s így a politikai folyamatok szerves része.

Utalva a politika lasswell-i definíciójára: ki mit, mikor és hogyan szerez meg, azt írja, hogy a „mit” önmagában is összetett jelenség (38. oldal); az, hogy mit szeretnének az emberek a politikától, jelzi azokat az értékeket, amik fontosak számukra, és ha az emberek adott csoportja megkapja ezeket, akkor az megnyugtatólag hat rájuk, ami mások számára viszont fenyegető. Az intézmények működésének vagy a döntéseknek lehet kifejezett elosztási célja, de az funkciójuk sokkalta inkább expresszív. Ez viszont azt jelenti, hogy az emberek, akik többnyire csak szemlélői a távoli politikának, valamint a közvetlenül részt vevő szervezett csoportok, és maga „a politika” között bonyolult interakció zajlik.

Edelman első, magyarul megjelenő könyve tehát a politikát egy természete szerint szimbolikus, vagyis jelentésekkel felruházott világnak tekinti, ahol mind a tényszerű jelenségeknek, mind a materiális javaknak és az elosztási kérdéseknek, mind a döntéseknek, törvényeknek, mind a fennen hangoztatott céloknak – és még sok minden másnak is – jelentősége van, csak éppen más szempontból. Az egyik legfontosabb kérdés ugyanis az, hogy hogyan nyer legitimitást, szerez támogatást a kormányzat cselekedeteihez – méghozzá a politika fontos szimbólumai által. Azokba belekapcsolódva, felkarolva a már létező jelentésemintákat, építve a már létező intézmények stabil jelentéseire.

Ebben a megközelítésben nagy kritikai potenciál rejtőzik, ám másik oldalról épp arra irányítja rá a figyelmet, hogy a modern politikának milyen erőfeszítéseket is kell tennie, hogy elfogadott legyen, vagy hogy cselekvőképes maradjon. És mint fentebb írtam, rávilágít arra, hogy a politika nem (egyszerűen) valamiféle grandiózusz pénzsztás, hanem valakiknek valamit jelentő események, döntések, cselekedetek, beszédek, törvények és hírek sokasága. És itt érhető tetten Edelman megközelítésmódjának másik fontos vonása: ezek a valakik ugyanis az emberek. Bármilyen paradoxnak tűnik is, de eme könyvet olvasva úgy néz ki, mintha a hagyományos politikatudomány éppen az embereket hagyná ki a számításból. Ám a szerző úgy látja, érdemes innen

alulnézetből is pillantást vetni a politikára – onnan, ahonnan minden demokráciának építkeznie kell.

Ez a nézőpontváltás tükröződik abban is, ahogyan a szerző a szimbólumteremtés vagy teremtődés feltételeit felrajzolja. A szimbolizáció folyamatának előfeltétele a pszichológiai feszültség, véli, ami abból ered, ahogyan az emberek számára a politika tapasztalatilag jelentkezik. A politika eredendően távoli világ, amire az embereknek nincs hathatós befolyása, mindez pedig félelmet kelt bennük, szorongást a jövőt illetően (10–12. oldal). A politika hírkavalkádját a jelentéssel való felruházás, a „tények” vagy hírek szimbólummá változtatása szelídítheti meg, vagy éppen a jól bevált intézmények és eljárások, amelyek mindenkinek nagyjából ugyanazt jelentik (13–15. oldal). Edelman szerint ugyanis a(z amerikai) demokrácia stabil intézményei (mint az adminisztratív rendszer és döntései, a választások, vagy éppen a politikai beszéd tipikus nyelvi stílusa) ugyanazt a jelentést közvetítik mindenki számára: az emberek fontosak, a politika pedig racionális és nem önkényes.

A legáltalánosabb intézményekhez egyrésztől mindig kapcsolódik valamiféle mítosz, azaz bizonyos rögzült elképzelések, amiket sokan osztanak (18–19. oldal), beleértve ebbe alkalomadtán a kutatókat magukat is (147–49. oldal). Másrésztől ezeket a stabil intézményeket a rítusok jellemzik, vagyis az elterjedt nézeteknek a folyamatos megerősítése és az emberek közvetlen bevonása a mítoszokba. Végeredményben a politikusok számára mindig adott a lehetőség a manipulációra, és amiként a szerző utal rá, a javak megszerzésében igenis hatékonyan használhatóak ezek a jelentések, vagy maguk a megnyugvást hozó szimbólumok.

Edelman rendszerében talán egy kicsit eltúlzott, s talán némiképp elnagyolt a szimbólumteremtést meghatározónak tekintett pszichológiai aspektus. Ám két dologra felhívhatja a figyelmünket: egyrésztől arra a sokat tapasztalt jelenségre, hogy az emberek érzelmi lények is, és ez az aspektus a politikához való viszonyukból sem hiányzik – sőt, ahogy látjuk, Edelman szerint ez meghatározó. Másrésztől arra, hogy a modern politika feltételeinek megváltozása értelmezést kíván, és hogy ez a változás csöppet sem elhanyagolandó tény. Edelman ábrázolásában a modern politika leginkább valamiféle látványosság, mi pedig a nézőközönség vagyunk. Közvetlen kapcsolatunk korlátozott e világgal, és ami közvetíti számunkra, az maga a nyelv, s eme eredendő rendezetlenségbe – így a hírek kavargó világába – strukturáltságot a szimbólumok és a szimbolikus jelentések hoznak.

Így aztán nem meglepő, hogy például az elosztási kérdések, a bürokratikus rendszer és a rendszerben születő döntések is sajátos képben tűnnek fel a könyvben. Az államigazgatási rend-

szernek például tükröznie kell mind döntéseiben, mind felépítésében a társadalmilag fontos értékeket (3. fejezet). Ezek a döntések lényegében szimbólumok, és kifejezik azt a jelentést, amit a rendszernek az Egyesült Államokban tulajdonítanak; mint hogy legyen a konfliktusok békés megoldásának kerete, illetve egyidejűleg védje meg a gyengéket. Az államigazgatási rendszer döntései, ha ezeket a szimbolikus jelentéseket hordozzák, megnyugtatók az embereknek. De a rendszernek meg kell felelnie egy más irányból jövő elvárásnak is – itt jönnek a képbe a szervezett csoportok, amik egy számukra ideális döntésért küzdenek. Edelman megpróbálja kimutatni, hogy még a kifejezetten ilyen természetűnek tartott döntések is merőben szimbolikusak. Nem csak azért, mert emberek sokasága számára fenyegető jelentést vehetnek fel, hanem amiatt is, mert egy ilyen szabályozás sohasem lehet túlságosan merev. Az államigazgatási rendszernek létszükséglete az, hogy legyenek ellenőrzöttjei, és emiatt a törvényhozás döntései transzformáción mennek keresztül. Ez nem egyszerűen a sajátos feltételekhez igazítás, hanem alkudozás eredménye, illetve van egy másik oka is a törvények megváltozásának. A törvény nem dogma, megszegése nem erkölcsi bűntény; a törvény leginkább játék, ahol a szereplők egymásra utaltak. Az ellenőrzők az ellenőrzöttekkel való folytonos kontaktusban rálátásra tesznek szert azok problémáira, s azokat figyelembe is veszik. Lényegében tehát kétféle elvárásnak kell megfelelniük: a közvetlen ellenőrzöttekének és az osztársadalmi értékeknek is szimbolikus céloknak.

Ha pedig kifejezetten a politikai vezetést vesszük szemügyre, ismét egy sajátos, mondhatni mítoszromboló megközelítéssel találjuk szembe magunkat a könyvet olvasva. Edelman szerint ugyanis a vezető és vezető közötti különbség légyegében stílusbeli. A politikai vezetés nem egyszerűen egy magas pozíció betöltése, hanem arról való meggyőzés, hogy az illető politikus valóban vezet, mert képes a vezetésre. Hogy ezt hogyan teszi? Például oly módon, hogy megtalálja az ellenséget. De nem bármiféle ellenséget, hanem a megfelelő ellenséget – azt, akivel képes felvenni a küzdelmet, és képes demonstrálni politikai alkalmasságát (lásd 64–66. oldal). Ráadásul közelebbről megnézve mindez éppen hogy nem valamiféle alávaló dolog, hanem azt jelenti, hogy szükség van a politikai cselekedetek és a politikusok elfogadottságára, és hogy a politikusoknak minden esetben a köz érdekében kell cselekedniük – miközben a valóság efféle elrendezése érthetővé teszi az emberi világot, és a politikában elengedhetetlenül szükséges összefogásra sarkall (72–73. oldal).

Mert továbbra is egy olyan nézőpontban vagyunk, ami az emberek tapasztalati világából indul ki. A kötethez írt húsz évvel

későbbi utószóban Edelman számára a politika már nem más, mint „jelentősként tálalt sokértelmű események sorozata” (156. oldal). Az természetesen kérdéses, hogy elegendő magyarázó erővel bír-e a politikai folyamatok égszére nézve ez a fajta „külső” nézőpont, de azt nehéz volna tagadni, hogy a politikának számos olyan aspektusát világítja meg, ami máshonnan egyszerűen láthatatlan. Ráadásul Edelman, miközben megpróbálja értelmezni ezt a médián át megjelenő politikai valóságot, nem választja el a „valóságos” és a szimbolikus politikát, vagy éppen a politikát és annak technikai aspektusát, hiszen a szimbolikus jelentések, a megnevezett dolgok, a közönség, és a politikusok, mindnyájan a maguk meggyőződéseivel együtt egyazon tranzakciónak a részei.

A szerző maga is hivatkozik McLuhan-ra (102. oldal), és az az elképzelés, miszerint a médium maga az üzenet, tetten érhető az elemzéseiben. A politikai környezetről szóló fejezetben arról ír, hogy a politikai megnyilvánulások környezete, az, ami a politikai beszédet keretezi, maga is jelentőségteljes szimbólum. Ha a mondandó nincsen összhangban a kerettel, akkor ez módosítja a tartalmi jelentést; ezért aztán hasznos olyan háttérteret teremteni, amely már eleve kifejezi azokat az értékeket, amiket a keretezett esemény maga szeretne átadni – vagy legalábbis célszerű, ha a kettő összhangban van.

Másrésről éppen a stabil és a változékony jelentésű szimbólumok megkülönböztetése kapcsán találkozhatunk a forma mint jelentés elképzeléssel. Edelman nem csak a stabil jelentéseket vizsgálja, hanem egy fejezet keretében kitér a többjelentésű szimbólumokra is (5. fejezet), ahol viszont arra a megállapításra jut, hogy az egyes csoportok számára eltérő jelentésű nyelvi egységek a maguk gazdag konnotációs mezejével csak bizonyos észleleteket tesznek lehetővé, egyszóval befolyásolják a dolgok jelentését és a valóságtapasztalatot. Tágan értelmezve azonban hasonló természetűnek tekinthetjük a politikai célokat is, ha elfogadjuk Edelman erre vonatkozó elképzeléseit. Amellett érvel, hogy a célok, amikkel oly gyakran találkozunk a politikát figyelve, nem azt jelentik, amit az emberek vagy a politikusok tenni akarnak, vagyis a célok megnevezéséből nem vezethetjük le a cselekvéseket. Még hozzá azért nem, mert a célok a társadalomban jelen lévő értékek kifejezői, magukba sűrítik ezeket az értékeket és gyakran az érzelmeket felkeltve és felkavarva fejezik ki őket; egyszóval a politikai célok szimbólumok (8. fejezet).

De a politikai nyelv, a politikában elhangzó beszéd sokfélesége ellenére Edelman mégis lát ezekben olyan stabil jelentéseket, mint amiket az intézmények elemzésénél. Itt jutunk el a forma jelentéséig, amit ő a politika nyelvi stílusában vél felfedezni

(7. fejezet). Bizonyos ismérvek alapján négy nyelvi stílust különít el: a meggyőzési, a jogi, a bürokratikus nyelv és a politikai alkudozás stílusát. Egyik elemzője, Dieckmann szerint ez nem más, mint a politikai funkciónyelv tagolása (Walther Dieckmann: *A politikai kommunikáció stílusai*. Fordította Szabó Márton. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk.: *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 2000. 85. oldal). Vagyis Edelman e stílus kategória-rendszer felállításával nem tesz mást, mint a hagyományos megközelítésre – miszerint van törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás és diplomáciai tevékenység – egyszerűen ráhúzza a „nyelvet”, vagy lefordítja a beszéd világára. De van ennek egy lényeges vonatkozása, amit érdemes figyelembe vennünk, és azt hiszem, ez az, amivel Edelman lényegében foglalkozik: ez pedig az, hogy mit is jelentenek ezek a tipikus nyelvhasználati módok a beszéd elhangzása során.

Itt viszont mintha Edelman meglehetősen nagyvonalúan mondana le arról, hogy a politika nyelvileg megjelenő világa tartalmilag is fontos lehet. Míg a megelőző fejezetben és egyéb, magyarul is megjelent írásaiban (például: *Metafora és nyelvi formák a politikában*. Fordította *Erdei Pálma*. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk.: *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 2000. 212–231. oldal) a többjelentésű, mobilisabb nyelvi jelenségekben rejlő lehetőségeket (amik gyakran éppen bizonyos lehetőségek kizárásai) is górcső alá veszi, addig itt a tartalminak tekinthető kérdések, a sokértelműség, vagy a „retorika”, a meggyőzés tartalmi kérdései elsikkadnak, sőt mintha a politikát uraló általános elképzelések is mintha teljességgel kiesnének Edelman látószögéből. A politika tipikus nyelvi formája, a meggyőzési stílus csak abból a szempontból lesz fontos, hogy mit is jelent maga a stílus: ez a jelentés pedig lényegében egybevág a demokrácia olyan fontos intézményeinek a jelentésével, mint a választások.

Ez a fajta stílus kategória-rendszer alkalmas lehet arra, hogy a nyelvi megnyilvánulásokból következtetni lehessen az adott intézményben folyó politizálás jellegére – ahogy Dieckmann értelmezte Edelman elgondolását (Dieckmann: i.m. 86. oldal). De a stílus nem egyszerűen indikátor, sokkalta inkább erőforrás, amit a politikai elit kihasználva megerősítheti előnyét. És ez az edelmani rendszerben nem csupán a forma jelentésére és jelentőség teljességére vonatkozik, hanem általában a jelentős jelentésekre és szimbólumokra; miként írja: „A mindenkori rend keretei közt az elit materiális és szimbolikus előnyöket szerezhet a politikából azzal, ha védelmébe veszi az uralkodó jelrendszert”

(99. oldal). Az az elgondolás, hogy a szimbólumok alkalmasak lehetnek a status quo fenntartására, nyilván nem független attól a helyzettől, amiben a szimbólumkutatások megszülettek a II. világháború után. A helyzet egyrészt a nácizmus felemelkedése és a második világháború, valamint a hidegháború: az érdeklődés iránya pedig a szimbólumok és azok ereje – vagy éppen az értelmüket és jelentőségüket veszített szimbólumok tapasztalata (Lásd erről részletesebben Rothman, Rozann: *Politikai szimbolizmus*. Fordította Szabó Márton. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk.: *Szöveggyűjtemény a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 2000. 140, 145). Miféle szimbólumoknak lehet ereje? Azoknak, amelyek a kultúra, vagy a politika centrumában állnak, nem tűnik fel a szimbolikus funkciójuk, és meghatározott jelentések kapcsolódnak hozzájuk. A rögzült jelentésekben és szimbólumokban rejlő erő kiaknázásával pedig politikai előnyhöz lehet jutni.

Nézzük, például mit jelent a jog nyelve: formálisan egyértelműséget és valamely helyzet rendezett voltát, és mindez megnyugtató azok számára, akik úgy érzik, egzisztenciálisan valamiféle veszély fenyegeti őket egy, a hétköznapi világától távol eső felsőbbség döntése eredményeképpen. És mi a valóság? A jogi nyelv alkalmazásának rugalmassága, sőt Edelman azt írja, hogy hivatalos használói folyamatosan úgy bánnak vele, mintha bizonytalan lenne (109. oldal), egyszerűen épp a stílus használói tartják fenn a képlékenységét. De, és ez az elgondolás tetten érhető a könyv egyik megelőző fejezetében is (Az államigazgatási rendszer mint szimbólum), a törvény nem a vége a történetnek, nem a politikai folyamat végeredménye, hanem csak a kerete. Márpedig ez a keret, ami kifejezi a társadalmi értékeket, rugalmasságával végeredményben a társadalmi békét segíti elő.

Eme hosszabb kitérő a stílusok világába azért is tanulságos lehet, mert meglehetősen élesen világítja meg a nyelv és a beszéd jelentőségét Edelman gondolkodásában. De utalhatnék az utószóra is: eszerint a politikát a beszéden keresztül tapasztaljuk, a nyelv pedig „a politikai jelenségek megteremtése terén a cselekvés legfőbb formája”, márpedig a szimbólumkutatásokat a jelentés érdekli (151–152. oldal). Mindez viszont felvethet egy érdekes kérdést – bár ez a kérdés már inkább a mi kérdésünk, és nem Edelmané.

Az azt hiszem, jól látható, hogy Edelman munkájában a szimbolikusság nem valami misztikus, nem valami nem reális, nem összességében valami külsődleges a politikához, a politikai folyamatokhoz képest. Éppen ellenkezőleg, arra épít, hogy a politikának szerves része a szimbolikusság; de az is érezhető,

hogy a „szimbolikus” némiképp túlfeszített kategória. Mintegy a jelentőségtelenség és a jelentésség szinonimája, ahol a jelentések – és maga a politikai valóság is – konstruált, ekképpen valóságos, az emberek politikai életének, elképzeléseinek keretét jelenti, és így minden politikai cselekvés, döntés vagy célkitűzés számára feltételül szolgál. Viszont a könyv inkább egy átfogó tabló, ahol nem találunk részletes elemzéseket, csak néha villan fel néhány olyan eset (például a Legfelsőbb Bíróság vagy a sajtótájékoztatók megváltozásának rövid leírása), ahol kimutatható volna, hogy is hat a politika konkrét, éppen zajló folyamataiban a szimbolikus vonatkozások.

Hogyan lehetne a konkrét politikai folyamatokban tetten érni és kimutatni a szimbolikusságot? Egy lehetséges válasz felé mozdulhatunk el, ha némi pillantást vetünk arra, hogy hol is talált biztosnak tekinthető helyet magának az edelmani életmű a magyar politikatudományban. A „posztmodern politológiák” sorozatszerkesztője, Szabó Márton, egy korábbi, a „politika eszmei valóságát” annak feltételei felől értelmező munkájában teret kapott Edelman is (Szabó Márton: *Politikai tudáselméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Budapest, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, 110–132. oldal). Bár néhány évvel későbbi könyvében már a diskurzus és a diszkurzivitás az átfogó keret, amin belül mind a korábbi, mind az újabb teoretikus megközelítések, valamint a politika a maga empirikus valójában is összefutnak, Edelman (helye) nem hiányzik innen sem (lásd Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, 2003, L'Harmattan Kiadó). Nem utolsósorban azért sem, mert a politika diszkurzív világa Szabó Márton számára mindenképpen jelentéssé világ, és ez sokféle elméleti megközelítésben közös nevezőt jelenthet (csak egy kiragadott példa: Laclau és Mouffe a következőket írja: „Now, turning to the term discourse itself, we use it to emphasize the fact that every social configuration is *meaningful*”, in Ernesto Laclau - Chantal Mouffe: *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso, 1990, 100. oldal).

Úgy néz ki, hogy ez a megközelítés alkalmas lehet a politika dinamikájának megragadására, ugyanakkor az edelmani szimbólumelméletnek néhány lényeges vonása is láthatóvá tehető a diszkurzív nézőpontból. Szabó Márton, az utóbb említett könyvében vázolt egy módszertant, amely megpróbált eszközöket, vagy inkább támpontokat adni egy lehetséges empirikus elemzéshez. Recenzense nem véletlenül emelte ki ezt a szövegrészt a könyvből (BUKSZ 2004: 3, 278–281. oldal; Szűcs Zoltán Gábor); esetünkben – anélkül, hogy különösebben kitérnénk

a részletekre – arra a nehézségre mutathatunk rá, amit a diskurzus önmagát tagoló képessége jelent, vagyis az, hogy egy szövegfolyamból mi az, ami sűrűsödést mutat. Nos, ez az edelmani megközelítésben nem probléma, hanem adottság, méghozzá abból fakad, ahogyan a politikai világra rátekintünk. A szimbólum – minden fogalmi túlfeszítettsége ellenére is – olyan, a maga tárgyi valójában is létező dolog, ami éppen a hozzá való konok ragaszkodáson keresztül, vagy mély érzelmeket felkeltő képessége okán válik a politikai élet kitüntetett csomópontjává. De a beszéd és a nyelvi megnyilvánulások által közvetítődik felénk a jelentése; az, hogy mi is valójában. A másik fontos vonás épp a túlfeszítettségéből fakad. Mi lehet szimbólum? Tulajdonképpen bármi – egy intézmény átszervezése, egy törvény, egy jellegzetes nyelvi stílus, vagy egy épület is. Ez viszont azt jelenti, hogy még ha a politika beszéd közvetítette – és abban teremtdő – valóság is, akkor sem lehet csak a beszédre korlátozni a megfigyelést.

Mindez persze csak egy lehetséges nézőpont Edelman könyvének olvasásához, és a mű összetettsége könnyen lehetővé tesz más irányú olvasatokat is; azt viszont nagy biztonsággal ki lehet jelenteni, hogy egy jelentős és olvasásra érdemes könyvről van szó – még akkor is, ha több mint negyven éve jelent meg először az Amerikai Egyesült Államokban.